

povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja žumberka

mladen klemenčić

geografski odjel pmf-a
sveučilišta u zagrebu,
zagreb,
hrvatska-jugoslavija

Regije, temeljne jedinice geografski kompleksnog prostora, rezultat su specifičnih kombinacija transformiranih elemenata prirodne osnovice i društvenih čimbenika. Za Žumberak, temeljni značaj ima povijesno-geografska osnovica, koja ovu regiju bitno razlikuje od okolnih prostornih cjelina Središnje Hrvatske. Specifičnost povijesno-geografske osnovice Žumberka ogleda se u dugotrajnoj pripadnosti Vojnoj krajini. Žumberak je bio prostor inicijalne vojnokrajiške kolonizacije. Kolonizacijom bijaše obuhvaćeno stanovništvo sviklo ratovanju i transhumantnom stočarenju, kojega povijesna vrela nazivaju Vlasima, a u Žumberku uskocima. Kolonizacija Žumberka zbivala se u 16. stoljeću kada su u tri navrata: 1530, 1531. i 1538. kolonizirane grupe prebjega iz Osmanlijskog Carstva. Upravo u Žumberku otpočelo je i prerastanje Vojne krajine iz sustava obrambenih mjera u teritorijalno i upravno jasno odredjen prostor. Dugotrajno razdoblje pripadnosti Vojnoj krajini ostavilo je jasne tragove na obilježja naseljenosti, na kretanje i strukturu stanovništva, na agrarni pejzaž te gospodarski razvitak i prometnu povezanost. Na temelju postupnog nastajanja izdvojene vojnokrajiške enklave u Žumberku izlaže se i oprostorenje istoimenoga regionalnog pojma. Iako suvremeni procesi u načelu potiru povijesno-geografske razlike pojedinih dijelova Hrvatske, brojni gospodarski i drugi problemi upućuju na još uvijek teško prevladiv utjecaj nasljedja. Zbog toga će razumijevanje regionalnih prostornih odnosa još dugo biti moguće jedino uz uvažavanje povijesnih i geografskih posebnosti za što je Žumberak odličan primjer.

primljeno siječnja 1991.

1. podrijetlo naziva žumberak

Prema tumačenju M. Popovića¹, regionalni pojam Žumberak u uskoj je svezi s imenom jednog od nekadašnjih vlasnika staroga grada odnosno kaštela žumberačkog. U 15. stoljeću, naime, zabilježen je vlasnik grada imenom Schönberg. Ime Žumberak nastalo je zamjenom toga njemačkog imena sa Šumperk ili Šumberk. Izvor naziva međjutim ipak je slavenskog podrijetla: osnovica mu je, naime, šum, česta u češkom jeziku (Šumava). Od nje je u njemačkom nastalo Schönberg, a od toga natrag Šumperk, što znači da se slavens-

1 Popović, M., Ime »Žumberak«. Žumberak u riječi i slici, str. 23-24. Zagreb, 1971.

ka osnovica obnovila s njemačkim nastavkom. Slične tvorbe jesu i toponimi Žužemberk u Sloveniji odnosno Ružomberok i Šumperk u Češkoj.

Naziv Žumberak prihvaćen je to lakše jer je i drugo njemačko ime pod kojim je žumberački stari grad poznat, Sichelberg, imalo sličnu izgovornu vrijednost - Zimberk ili Žimberk. Naziv Sichelberg Popović dovodi u vezu sa smjerom pružanja Žumberačke gore »koja ima oblik kose odnosno srpa i kojoj prema tome odgovara njemački naziv Sichelberge (die Sichel=srp, der Berg=brdo)«.

Regionalni pojam, dakle, potječe od imena grada. Osim jezično, takvo je objašnjenje posve prihvatljivo i na temelju povijesno-geografskog procesa oprostorenja Žumberka budući da jezgri regije predstavlja upravo nekadašnji grad, odnosno kaštel žumberački s pripadajućim imanjem.

2. povijesno-geografska osnovica oprostorenja

2.1. pretkrajško razdoblje

Sve donedavno nije bilo relevantnih arheoloških nalaza koji bi potvrdili naseljenost kraja u rimsko doba. Otkriće rimske nekropole kod Gornje Vasi² prvi je pouzdani dokaz o naseljenosti Žumberka u 1. stoljeću, a recentna iskopavanja kod Budinjaka upućuju na prisutnost čovjeka i u prethistoriji.

Pretpostavlja se da je naseobina kod Gornje Vasi nastala sredinom 1. stoljeća u doba vladavine dinastije Antonina. Zasad nije točno utvrđeno kojem je ilirskom plemenu taj kraj pripadao: Latobicima koji su živjeli u Dolenjskoj ili Kolapijanima koji su živjeli uz Kupu. Postanak naselja kod Gornje Vasi uklapa se u intenzivni val kolonizacije tadašnje provincije Panonije.

Iz vremena seobe naroda kao i rane hrvatske države nema preciznih podataka o području Žumberka. Nedvojbeno je, međutim, da u vrijeme osnutka zagrebačke biskupije u 11. stoljeću taj kraj pripada hrvatskoj kruni. R. Lopašić³ to uvjerenije temelji na činjenici što se Žumberak, kao i prostor oko Metlike i Črnomlja, nalazio pod jurisdikcijom zagrebačke biskupije. Između crkvenih župa metličke županije spominje se i ona Sv. Nikole u Žumberku.

Proširenje vlasti kranjskih dinasta i utjecaja akvilejskih (ogljajskih) patrijarha na dijelove Žumberka dogodilo se početkom 13. stoljeća, odnosno prije 1228.⁴ Tada je metlička županija ne samo crkveno već i politički odvojena od Hrvatske te pripojena Kranjskoj. Južni dijelovi Žumberka, oko Kostanjevca i Oštrca, ostali su i nadalje dio Hrvatske i to podgorske županije sa sjedištem u Podgori (Sveti Jana).

O sporenju oko crkvene jurisdikcije nad metličkim i žumberačkim krajem postoje dokumenti iz dužeg vremenskog razdoblja. Prosvjedi zagrebačkih biskupa kralju, u kojima se žale da im akvilejski patrijarsi otmaju crkvenu desetinu u tom kraju, bili su česti pa nastojanja zagrebačkog kaptola da vrati izgubljene teritorije sežu sve do početka 16. stoljeća, pa i dalje.

Značajno je istaknuti da se u različitim dokumentima⁵ iz tog vremena spominju pojedini lokaliteti u Žumberku pod nazivima koje i danas nose što svjedoči o kontinuitetu postojanja pojedinih naselja. U darovnici iz 1249, kojom se obdaruje tek utemeljeni kostanjevički samostan spominju se i sela Kravljak, Cernik, Cerovica, Sošice i Kalje, a u darovnici vojvode Ulrika iz 1255. spomenuto je i selo »Osredek kod Prisjeke«. U oporuci korušskog vojvode Filipa iz 1279. spominje se i grad Žumberak. Nakon utemeljenja kartuzijanskog samostana u Pletterju (Sicherstein) spominje se u darovnici iz 1428, kojom samostan dobija pravo na ubiranje desetine, i selo Brašljevica. O postojanju utvrđenog grada u

2 Gregl, Z., Gornja Vas, rimskodobna nekropola na Žumberku. Katalog izložbe. Samobor-Zagreb, 1984.

3 Lopašić, R., Žumberak, crte mjestopisne i poviestne. Zagreb, 1881. str. 12.

4 Hauptmann, L.J., O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj. Šišićev zbornik, str. 97-100. Zagreb, 1929.

5 Lopašić, R., nav. di.

Žumberku, uz već spomenuti, svjedoče i drugi izvori, a u mnogima se spominju i plemići žumberački (de Sichelburg, Syhemberg). Njihov rod izumro je krajem 15. stoljeća, a grad i vlastelinstvo došlo je u ruke zemaljskog vojvode.

2.2. povijesne prilike koje prethode kolonizaciji uskoka

Nakon pada Bosne 1463. hrvatske su zemlje sve izloženije turskoj opasnosti pa se za vladanja Matijaša Korvina poduzimaju prve obrambene mjere danas općenito prihvaćene kao začetak stvaranja Vojne krajine⁶. Hrvatsko plemstvo, materijalno i vojno nemoćno da samo organizira obranu, sve je sklonije traženju vanjske zaštite. Nakon neuspješnih pokušaja nagodbe s Turcima, odnosno dobivanja pomoći od Venecije sve je očitiye da su jedini mogući saveznik Habsburgovci koji drže susjedne slovenske zemlje. Za obranu Hrvatske oni su zainteresirani s dva razloga. Jedan su njihove pretenzije na ugarsko-hrvatsko prijestolje, a drugi je izravna ugroženost od Turaka kojoj bi bili izloženi u slučaju pada Hrvatske pa im je u takvim prilikama povoljnije organizirati obranu na tuđem, u ovom slučaju hrvatskom teritoriju te svojim nasljednim zemljama omogućiti mirnije uvjete razvoja.

Slijedom događaja cjelokupno je granično područje prema Turskoj postupno poprimilo značajke krajine u općem značenju riječi. To je pravno i materijalno nesiguran kraj izložen neprestanom razaranju i pustošenju. Naročito je važan za obranu svoga zaledja, koje ga organizira i podržava, jer mu omogućuje relativno nesmetan život. Vlastiti, pak, gospodarski i demografski razvitak zbog vojničkih funkcija, granične izloženosti i neprestane nesigurnosti krajina ne može ostvariti.

U graničnom pojasu prema Turskoj, zbog nesigurnih prilika, dolazi do sve češćeg iseljavanja stanovništva koje odlazi u sigurnije, od granice udaljenije krajeve. Osim toga, to se stanovništvo, usmjereno na sjedilačko-ratarsko gospodarstvo, vjerojatno nije pokazalo dovoljno uspješnim u obavljanju vojničkih funkcija. Sve je to uvjetovalo da su hrvatski feudanci, zbog smanjenih prihoda sa svojih demografski oslabljenih imanja, sve manje mogli organizirati efikasnu obranu od Turaka. Stoga se nametnula potreba popune tog područja stanovništvom koje bi sa više uspjeha moglo osigurati granicu. Rješenje je nadjeno u kršćanima - prebjezima s turskog teritorija - koji imaju znatan udio u sastavu turskih pograničnih postrojbi.

To se stanovništvo u onodobnim dokumentima najčešće susreće pod skupnim nazivom Vlasi. Naziv potječe u osnovi od romanskoga, a većim ili manjim dijelom slaveniziranog stanovništva. Pored tih pravih Vlaha pojmom je zapravo obuhvaćeno sve kršćansko stanovništvo, dakle i hrvatsko i srpsko. Glavni razlog što ih onodobni dokumenti prepoznaju kao zasebnu društvenu skupinu leži u njihovu posebnom socijalnom položaju. Posebna prava temeljena na nomadsko-ratničkom načinu života uživaju Vlasi i u srednjovjekovnoj hrvatskoj i srpskoj državi. Turska imperijalna organizacija u potpunosti je iskoristila mogućnosti ovoga pokretljivog i vojevanju vičnog stanovništva. Zauzvrat ono uživa povlašteni položaj stočara i ratnika, u to vrijeme očito veoma privlačan. Stoga se etničkim Vlasima pridružuje i ostalo kršćansko stanovništvo pod turskom vlašću. Sukladno tome i sam se pojam proširuje i postaje oznaka određene društvene grupe.

Vojničko iskustvo što ga ta grupa bez sumnje ima, bilo je glavni razlog što se baš Vlasi austrijskim vlastima čine najpogodniji za popunu graničnog pojasa. Prijelazu vlašskog stanovništva na austrijsku odnosno hrvatsku stranu vrlo je vjerojatno prethodilo i ograničavanje vlaških povlastica u Osmanlijskom Carstvu. Pridodaju li se i obećanja austrijske strane da će im ne samo sačuvati već i proširiti povlastice, proces masovnog prelaženja Vlaha sasvim je dakle razum-

6 Moačanin, F., Periodizacija historije Vojne krajine (XV-XIX st.). Historijski zbornik XII, br. 1-4. Zagreb, 1960.

ljiv. Prva takva grupa naseljena je 1530. u Žumberku, i po tome je Žumberak područje najstarije krajiške kolonizacije.

U povijesnim se dokumentima turski krajišnici koji prelaze u Hrvatsku javljaju pod više naziva prebjeci (přybegi, prebecky), uskoci (Husskhokken, Uskoken, Usco ghen, Uskhokn), prebjegli Turci (herubergerfallne Turgkhen, entsprungene Turkhen, herausgeuallen Turckhen), Vlasi (Wlahos, Volahe, Valachi, Wallacher) te Srbi (Sirfen, Seruiani) ili Rašani (Rascianos, Racianos). Većina suvremenih historiografskih radova sklona je mišljenju da se navedene pojmove u značenju ne smije izjednačavati s njihovim suvremenim značenjem. Uglavnom je prihvaćeno mišljenje da se radi o stočarsko-ratničkom stanovništvu, da je pojam protegnut na sve kršćane te da detaljnija razdioba nije moguća jer je presudan bio društveni položaj, a ne etnička pripadnost.

One grupe što naseljuju Žumberak javljaju se u izvorima pretežito kao Vlasi ili uskoci te na svega nekoliko mjesta kao Srbi. Nazivi koji bi mogli ukazivati na etničku pripadnost rjeđi su, a dolaskom u Žumberak potpuno se gube i otad se za žumberačke krajišnike u dokumentima javlja isključivo termin uskoci.

U kontekstu prethodnog treba formulirati i odgovor na pitanje o podrijetlu Žumberčana. Krajišnike koji su naselili Žumberak treba promatrati isključivo u sklopu šireg procesa preseljavanja kršćanskoga, etnički nehomogenog, stanovništva s turske na autrijsku, odnosno hrvatsku stranu granice. Jednostrane ocjene o podrijetlu i etničkoj pripadnosti stanovništva Žumberka u 16. stoljeću ne oslikavaju stvarno stanje.⁷ Kasnija pak pripadnost Žumberčana hrvatskom etničkom korpusu izvan svake je sumnje.

Geografski je značajno ukazati na novi demografski element u Žumberku. Uz staro ratarsko stanovništvo podložno vlasti feudalaca, sada se javlja i novi, bitno drukčiji element. To je pokretno, ratničko-stočarsko stanovništvo koje svoja stečena prava želi sačuvati i proširiti. Priznaje jedino vojnu službu koju duguje izravno vladaru.

2.3. uskočka kolonizacija (1530-1550)

Povijesnim je dokumentima potvrđeno da je Žumberak naseljen uskocima u razdoblju od 1530. do 1541. Istodobno moguće je pratiti i teritorijalno zao kruživanje Žumberka kao prvog posebno izdvojenog prostora koloniziranog prebjecima s turskog teritorija. I dok sama kolonizacija završava 1541, proces teritorijalizacije potrajao je duže. Ipak već od 1550. može se govoriti o stabiliziranom uskočkom teritoriju u Žumberku pod izravnom vlašću vladara. Prostorni obuhvat toga teritorija osnovicom je i suvremenog regionalno-geografskog pojma. Stoga je u povijesno-geografskom smislu drugi dio prve polovice 16. stoljeća (1530-1550) ključno vremensko razdoblje jer su posljedice onodobnih društvenih procesa izravno obilježile kasnija razdoblja, a posredno sežu i do današnjih dana.

Pouzdanost se zna da je prva uskočka grupa stigla ujesen 1530. iz kraja oko Glamoc̃a, Unca i Srba.⁸ Pri njezinu prijelazu na kršćansku stranu posredovali su hrvatski ban Ivan Karlović i štajersko-kranjski vrhovni zapovjednik Ivan Kocijan (Katzianer). Obojici bijahu poznate ratničke vrline⁹ toga stanovništva. Prihvaćajući ih smatraju da će privući i ostale te na taj način ojačati Krajinu.

7 Povjesničar Aleksa Ivić bez sumnje je zaslužan za osvjetljavanje žumberačke prošlosti poradi objavljivanja triju zbirki izvornih dokumenata koji se tiču izravno Žumberka. U komentarima pak kojima je popratio objavljenu povijesnu gradju krajnje je neobjektivan jer žumberačke uskočke uporno i bez oslonca u dokumentima naziva Srbima.

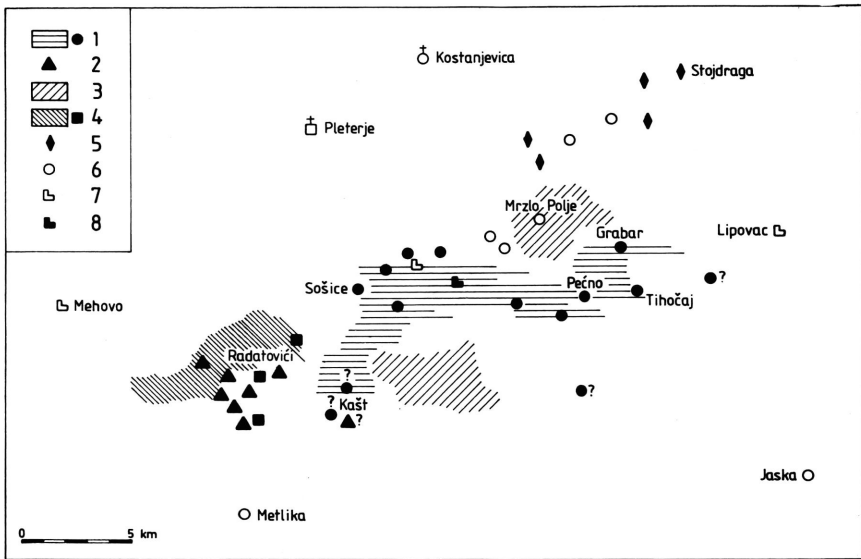
8 Laszowski, E. (uredio), *Habsburški spomenici*, knjiga I, Zagreb, 1914. U ovoj je zbirci dokumenata najveći broj onih koji svjedoče o prvoj uskočkoj selidbi.

9 Karlović piše Kocijanu: »prvaci među vojnicima ... štogod su zla učinili kršćanstvu to će nadomjestiti dobrotom i proljevanjem krvi protiv Turaka«. Prema Klaić, N., »Ostaci ostataka« Hrvatske i Slavonije u XVI stoljeću (od Mohačke bitke do Seljačke bune 1573). *Arhivski vjesnik* XVI. Zagreb, 1973. str. 284.

Odmah se javilo i pitanje smještaja uskoka. Hrvatski ban nema sredstava¹⁰ te problem prepušta Kocijanu, međutim ni ovaj ne može odmah naći slobodan kraljevski posjed pogodan za smještaj. Stoga prepušta Ivanu Kobasiću (Kovačiću), tadašnjem zakupcu žumberačkog grada (kaštela) i vlastelinstva, da ih negdje smjesti. Kobasić je to i učinio, dijelom na svojoj zemlji, a dijelom u Tihočaju, vlasništvu jaskanskog vlastelinstva, što je odmah i predmet spora jer jaskanski kaštelani ustaju protiv kolonizacije uskoka.¹¹

Prvu grupu naseljenih uskoka čini oko 50 obitelji¹² pri čemu se pod pojmom obitelji misli na kućnu zadrugu. Ako se računa da je jednu zadrugu sačinjavalo 10-20 članova, ta je grupa mogla brojiti 500-1000 zadrugara. Na temelju usporedbe sela koja se spominju u urbaru žumberačkog vlastelinstva i zastupljenosti pojedinih uskočkih prezimena J. Širak¹³ smatra da je prvotna uskočka kolonizacija provedena na području Grabra i Pečna te Goljaka, Drašćeg Vrha, Sošica, Sopota i Kašta (slika 1).

Slika 1. Uskočka kolonizacija u Žumberku

1. prostor najranije uskočke kolonizacije i naselja žumberačkog vlastelinstva naseljena uskocima 1530. i 1531; 2. naselja odstupljena 1533. od metličke kapetanije; 3. vjerojatno naseljeno uskocima 1533-35; 4. naseljeno uskocima 1549-50. na dijelu mehovskog vlastelinstva; 5. dobiveno od kostanjevičkog i pleterskog samostana oko 1549; 6. naselja spomenuta u urbaru žumberačkog vlastelinstva bez izravne potvrde da su naseljena uskocima; 7. stari grad (kaštel) Žumberak; 8. novi grad (kaštel) Žumberak.

Iako ni u Žumberku slobodne zemlje nije odveć bilo, vjerojatno je tu situacija bila nešto povoljnija nego na okolnim prostorima oko Metlike i Črnomlja te dublje u unutrašnjosti Kranjske, gdje dio uskočkih zadruga također privremeno bijaše smješten. Pitanje njihova trajnog smještaja ostao je otvoren još nekoliko godina. Naročito će se zaoštriti 1531, kada stiže nova skupina uskoka, ovaj

10 Laszowski, E., nav. dj. dokumenti 436 i 442.

11 Laszowski, E., nav. dj. dokumenti 460, 461, 474.

12 Ivić, A. (uredio), O prvoj srpskoj seobi u Žumberak. Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva. Godina XX, svezak 1-4, str. 245-279. Zagreb, 1918.

13 Širak, J., Žumberački uskoci. Hrvatska straža, god. I, br. 86. Zagreb, 1929.

put iz kraja oko Cetine. J. Šimrak¹⁴ zaključuje da je i ta grupa brojila oko 1000 ljudi te da su vodili oko 15 000 grla stoke.

Više dokumenata svjedoči o višegodišnjim netrpeljivostima i sukobima između uskoka i domaćeg stanovništva. Prepušteni neko vrijeme sami sebi, uskoci su, naime, bezuspješno lutali po Kranjskoj tražeći pogodno mjesto za trajan smještaj. Skloni ratovanju pa i pljački bili su u neprestanom sukobu sa starosjedičkim stanovništvom pa su se vojne vlasti pobojale kako bi se uskoci mogli vratiti u Tursku. Istodobno, uskoci su i sami prijetili odlaskom jer dobivena obećanja nisu ispunjena. U više su navrata zahtijevali da im se riješi pitanje trajnog smještaja. Znajući za prvu grupu i sami su tražili da to bude Žumberak koji ih je vjerojatno podsjećao na krajeve iz kojih su došli. Gorski kraj značio je mogućnost zbjeга pred opasnošću, a privlačili su ih i prostrani pašnjaci pogodni za prehranu njihove stoke.

Smrcu Kobasića, zakupca žumberačkog grada, koji je podržavao uskoke, nastupile su neprilike i za one uskoke koji su bili smješteni u Žumberku. Kobasićeva udovica i sinovi nisu im bili skloni pa je problem riješen tek kraljevom intervencijom. Suočen, s jedne strane, sa stalnim prituzbama stanovništva i vlastele na uskoke, a s druge s opravdanim zahtjevima uskoka da im se ranije obećano ispunji, kralj vidi izlaz u otkupu žumberačkog vlastelinstva. Otkup je obavljen 1534. pošto su kraljevi povjerenici nagovorili Kobasića da prihvati u zamjenu vlastelinstvo Gornji Mokronog (Oberrassenfuss).

Žumberački kaštel zatekli su kraljevi povjerenici u lošem stanju¹⁵, a konstatirali su i da je broj uskoka koje je valjalo smjestiti znatan: u svemu oko 450 zadruга.

Žumberačko vlastelinstvo prvotnim opsegom nije bilo dovoljno veliko za naseljavanje tako velikog broja uskoka. Potrebna zemljišta dobivaju se stoga širenjem na susjedne krajeve. Tako se postupno počinje oblikovati pojam Žumberka u današnjem smislu, a ujedno započinje i proces stabilizacije uskočke naseobine u Žumberku. Od metličke su kapetanije dobivena zemljišta sela Goleši, Liješće, Dragoševci, Doljani, Pilatovci, Keseri, Dučići, Radatovići te nekih sela oko Sošica i Kašta, a od kostanjevičkog i pleterskog samostana dobivena su sela Osunja, Cerovica, Prisjeka te još neka oko Sošica i Radatovića¹⁶ (slika 1).

S pravnog gledišta naročito je značajna godina 1535, kada je kralj Ferdinand potvrdio uskocima pravo na dodjeljenu im zemlju te ih na 20 godina oslobodio svake daće uz obvezu da o svome trošku, a na poziv kapetana, ratuju protiv Turaka.¹⁷ Istom je darovnicom uskocima obećano i da će zauvijek ostati pod vlašću carskih kapetana, što je za njih bilo jamstvo da neće doći u položaj feudalnih podložnika. Time je potvrđena i pismeno zajamčena kolonizacija prvih prebjega u Krajini.

Iste je godine kralj podijelio i više darovnica pojedinim uskočkim prvacima, odnosno vojvodama. Nagradjivanje uskočkih vojvoda izraz je namjere da se uskoke primiri i pacificira što je najlakše izvedivo veže li se najistaknutije među njima čvršće uz vlast. Tim su darovnicama¹⁸ nagradjeni vojvode onih uskoka što su 1531. prebjegli s Cetine. Resan Šišmanović dobio je zemlju u Grabru te su on i potomci za sva vremena oslobodjeni daća. Sličnu je darovnicu dobio i Juraj Radivojević za zemlju u Sošicama.

14 Šimrak, J., nav. dj., br. 92.

15 Ivić, A., nav. dj., dokument III.

16 Šimrak, J., Žumberački uskoci. Hrvatska straža, god. II, br. 24. Zagreb, 1930.

17 Lopašić, R. (uredio), Spomenici hrvatske krajine, knjiga III, dodatak, dokument II. Zagreb, 1889.

Ivić, A. (uredio), Dolazak uskoka u Žumberak. Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, god. IX, dokument XII. Zagreb, 1907.

18 Ivić, A., nav. dj., dokumenti XI i XII.

Laszowski, E., Habsburški spomenici, knjiga II, dokument 513. Zagreb, 1916.

Nove grupe uskoka pristižu 1538. Oko njihova preseljenja naročito je bio uposlen Vuk Popović, jedan od vojvoda seobe iz 1531. Isti je povremeno služio i kao austrijski uhođa u Turskoj. U lipnju 1538, ponudili su uskočki vojvode Radonja, Pavko i Stipan da će sa 500 ljudi prijeći u austrijsku službu. Istodobno je i vojvoda Ivan Pejak ponudio prelazak sa svojih 150 ljudi.¹⁹ Kralj je u rujnu odobrio njihovo naseljavanje pa je ono u listopadu i obavljeno.

Ta grupa preselila je iz Srba i s Cetine.²⁰ Pitanje njihova trajnog smještaja ostalo je otvoreno još dulje vrijeme što je među uskocima plodilo nezadovoljstvom, a 1542. dovelo i do otvorene pobune te najposlije uzrokovalo i povratak dijela uskoka na tursku stranu. Pobunu je vodio Vuk Popović pa se može zaključiti da su u njoj dijelom sudjelovali i već naseljeni uskoci.

Pitanje trajnog smještaja konačno je riješeno tek 1549. Ivan Lenković, poslije Bartola Raunacha i Ivana Verneka, treći po redu žumberački kapetan, postavljen na dužnost 1546, uspio je ishoditi da se za uskočke potrebe otkupi i vlastelinstvo Mehovo, smještanu sjeverno od Metlike. Uskoke je trebalo naseliti na dijelu vlastelinstva uz Žumberak, a starosjedioce preseliti na udaljenije dijelove mehovskog vlastelinstva.²¹ Namjera vlasti bila je stvoriti teritorij kontinuirano naseljen uskocima s utvrđenim gradom, sjedištem njihova kapetana, u središtu. Iako to raseljavanje nije nikada bilo provedeno dokraja²², raniji je uskočki teritorij ipak dodatno proširen. Zemlja je podijeljena dijelom uskocima iz prijašnjih selidbi, a dijelom preostalima iz grupe doseljene 1538. U svemu smješteno je oko 200 uskočkih zadruga.

Oko 1550. završava, dakle, kolonizacija Žumberka i kolonizirani prostor poprima konture današnjeg Žumberka. Sve se to događa u vrijeme kada tih procesa još nema na ostalim dijelovima Krajine koja tada, uostalom, i ne postoji kao prostorno čvrsto definiran prostor.

Glavna obveza uskoka jest ratovanje protiv Turaka. Uostalom kao sposobni ratnici i dolaze iz Turske pa to ostaje izvor njihove egzistencije i u novoj domovini. Dugotrajno rješavanje pitanja smještaja uskoka ukazuje da slobodne zemlje nije bilo mnogo. U krajevima uza samu granicu prilike bi bile povoljnije, no tada bi opasnost da se uskoci vrte natrag u Tursku bila prevelika. Stoga je položajno Žumberak bio dobro rješenje. Nije na samoj granici, a nije ni daleko da se ne bi moglo odatle uspješno sudjelovati u kontroli i obrani granice. Samo vlastelinstvo nije bilo na osobitoj cijeni jer je bilo zapušteno, a osim toga posjed i nije bio u vlasti hrvatskih staleža već je zapravo riječ o kraljevu posjedu koji je do kolonizacije bio u najmu. Naseljavanje u prigraničnim krajevima povlačilo bi automatski i problem posjedovnih odnosa.

2.4. stabilizacija naseljenosti uskoka

Kroz drugu polovinu 16. stoljeća postupno se smiruju prilike u Žumberku, ali je kraj postao prenapučen. Iako nije moguće utvrditi točan broj preseljenih a još manje broj zavisnih seljaka-starosjedilaca, očigledno je da prelazi prirodnu opskrbnu moć kraja. Izvjesno je da je broj stanovnika bio veći od današnjega.

Može se pretpostaviti da uskoci kao ratničko i stočarsko stanovništvo, barem u prvo vrijeme, nisu odveć marili za obradivim površinama, ipak zemlja koja im je bila podijeljena nije bila dovoljna za njihove potrebe. U više su se, naime, nav-

19 Ivić, A., *Iz prošlosti Srba Žumberčana. Spomenik Srpske Kraljevske Akademije LVIII, dokumenti VII i VIII.* Subotica, 1923.

20 Ivić, A., *nav. dj., dokumenti IX i XVII.*

Lopašić, R. (uredio), *Spomenici hrvatske krajine, knjiga I, dokument V.* Zagreb, 1884.

21 Lopašić, R., *nav. dj., dokument LXV.*

Ivić, A., *nav. dj., dokument VII.*

22 Lopašić, R., *nav. dj., dokument IX.*

rata žalili na premale posjede.²³ Povrh toga, česta ratovanja onemogućavala su skrb oko zemlje i stoke. U takvim prilikama uskocima postaju presudni dodatni izvori prihoda. Prije svega to su vojničke plaće te udio u ratnom plijenu. Da bi ratni plijen mogli unovčiti i time popraviti materijalni položaj, kralj ih oslobađa svih carina i maltarina na robu kojom trguju za podmirivanje vlastitih potreba.²⁴ O značaju dodatnih izvora prihoda govori više sačuvanih zahtjeva u kojima uskoci traže da ih se što više primi u najamnu vojsku.²⁵

Društveni je položaj uskoka u to vrijeme bio povoljniji od statusa podložnog seljaka. Stoga N. Klaić²⁶ smatra da je cilj sudionika seljačke bune 1573. bio postizavanje položaja »kraljevskog uskoka«, njihovih sloboda i povlastica za koje kaže da su »gotovo plemićke«. Pobunjenici teže da i uskeke pridobiju na svoju stranu, što ovima nije bilo u interesu pa nisu, osim pojedinaca, na to pristali.

Uskočka kolonizacija bitno je utjecala na oblikovanje kulturnog pejzaža. U nedostatku obradivog zemljišta uskoci su zauzeli pogodnije šumske terene. Pored starih na pogodnim se mjestima javljaju nove obradive površine u obliku zatvorenih enklava na dotad neobrađivom šumskom zemljištu. Krčenjem šume proširivala su se postojeća i stvarala nova sela i zaseoci. Uz promjenu sastava stanovništva zbivala se i preobrazba ranijeg pejzaža u »gorsko krčevinsko livadarsko ratarski agrarni pejzaž«.²⁷ Taj za Žumberak i danas tipični agrarni pejzaž obilježen je nepravilnom izmjenom šumskih površina s krčevinskim površinama na kojima su mali zaseoci. Krčenje šuma nije bilo plansko već je ovisilo o konfiguraciji terena, odnosno trenutačnim potrebama stanovništva.

Logično je pretpostaviti da se u prvoj etapi krčenjem dobivalo zemljište za smještaj naselja i ispašu jer je stočarstvo tada bilo glavno zanimanje. Tek kasnije, uz nastojanje krajiške uprave, dolazi do prevlasti agrarne proizvodnje.

Slika 2. Današnja naselja nastanjena uskocima prema popisu uskoka iz 1551.

²³ Šimrak, J., nav. dj., br. 69.

²⁴ Lopašić, R., Spomenici hrvatske krajine III, dodatak, dokument XVII. Zagreb, 1889.

²⁵ Lopašić, R., Spomenici hrvatske krajine II, dokument I. Zagreb, 1885.

²⁶ Klaić, N., »Ostaci ostataka« Hrvatske i Slavonije u XVI st. (od mohadžke bitke do seljačke bune 1573.g.). Arhivski vjesnik XVI. Zagreb, 1973.

²⁷ Skala, Ž., nav. dj.

Mreža naselja tada je uglavnom već formirana pa u kasnijim stoljećima nije bilo znatnijih promjena. O tome svjedoči iznimno značajan dokument iz 1551.²⁸ koji omogućuje rekonstrukciju onodobnog prostornog obuhvata uskočke kolonizacije. Na temelju popisa uskoka iz tog dokumenta ubiciran je veći broj naselja te sastavljena karta na slici 2. Manji dio naselja spomenutih u dokumentu ostao je neubiciran jer se nije moglo pronaći analogiju u nazivu niti s jednim kako žumberačkim tako i susjednim naseljem.²⁹

Spomenuti dokument iznimno je značajan budući da svjedoči o raširenosti uskoka po svem Žumberku i ukazuje na postojanje najvećeg broja naselja. Od danas statistički samostalnih naselja najčešće nedostaju ona s patronimičkim nazivima što znači da su vjerojatno nastala kasnije dodatnim krčenjem šumskih površina i odvajanjem pojedinih rodova iz većih naselja, odnosno može bitnim izdvajanjem pojedinih obitelji iz kućnih zadruga.

Uočava se i da je dio popisanih uskoka prebivao u naseljima izvan prostora danas obuhvaćenog pojmom Žumberak što je u skladu s podacima iz vremena uskočke kolonizacije. Dio uskoka neko se vrijeme zadržavao i u širem prostoru Bele krajine. U kasnijoj prostornoj organizaciji Vojne krajine ta su naselja bila izuzeta iz vojnokrajiske jurisdikcije. Iznimka je jedino Marindol uz Kupu gdje je uskočka oaza očito bila brojnija pa je i ona, iako eksteritorijalna poput Žumberka, bila uključena u Vojnu krajinu.

Prema spomenutom dokumentu žumberački kapetan Lenković godine 1551. raspolagao je sa 315 uskoka. Drugi izvor govori o još 100 angažiranih 1556. po nalogu kranjske vlade.³⁰ Unovačeni uskoci obavljali su razne službe. Najčešće su bili raspoređeni po pograničnim posadama kao što su bile one u Bihaću, Ogulinu ili Slunju. Osim u ratnim operacijama sudjelovali su i u drugim radovima na granici³¹, između ostaloga i u izgradnji Karlovca.³²

Stalna briga oko stečenih povlastica govori da je status uskoka bio povoljniji od statusa seljaka starosjedilaca. Pri svakoj promjeni nadređenih oficira uskoci su od novopostavljenih tražili potvrdu ranijih povlastica. Takva su jamstva, primjerice, dobili 1563. od kranjskih staleža, a 1565. od nadvojvode Karla.³³ Također, sve su češći i zahtjevi u kojima traže nova zemljišta povrh već dodjeljenih. Ti zahtjevi ukazuju na prenaseljenost Žumberka koja se vjerojatno povećavala i prirodnim priraštajem koji ipak nije mogao biti stalan. Austrijske su vlasti uskočke zahtjeve uglavnom povoljno rješavale, ali rijetko realizirale.

U to doba još uvijek se od strane vlasti izražava i sumnja u lojalnost uskoka što se ogleda u bojazni da bi se oni mogli vratiti u Tursku.³⁴ Takve pretpostavke podgrijavaše su i glasine s turske strane,³⁵ ali i sporadične veze što su ih pojedini uskoci održavali s turskim vlastima.³⁶ Ipak, sve su češće nove zemljišne dodjele, a i časničke se dužnosti³⁷ počinju povjeravati pojedinim uskocima iz čega se može zaključiti da je nepovjerenje s vremenom bivalo sve manje.

■

28 Ivić, A., Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI. i XVII. vieku. Starine, knjiga XXXV, str. 295–374. Zagreb, 1916. Dokument I.

29 Od naselja spomenutih u popisu uskoka pod kapetanom Lenkovićem neubicirana su ostala (redom javljanja u izvorniku): Suersch, Jellsch, Vittetinat, Schuodta, Voditz, Mischlennoll, Rosswor (Rässwor), Mangnescheutz, Wadanneuw, Ditmardoll, Lipouatz, Guschtsch, Verchousskhaväss, Vlischtsche, Iuana ssoll, Khouatschwerch, Albm, Pribinat, S. Jorgen.

30 Ivić, A., Iz prošlosti Srba Žumberčana. Spomenik srpske kraljevske akademije, dokument LXIX. Subotica, 1923. Dokument sadrži i poimenični popis uskoka.

31 Ivić, A., nav. dj.

32 Lopašić, R., Žumberak, crte mjestopisne i poviestne. Zagreb, 1881.

33 Ivić, A., nav. dj., dokumenti LXXV, LXXVI, LXXVIII.

34 Lopašić, R., Spomenici hrvatske krajine I, dokument XLIII. Zagreb, 1884.

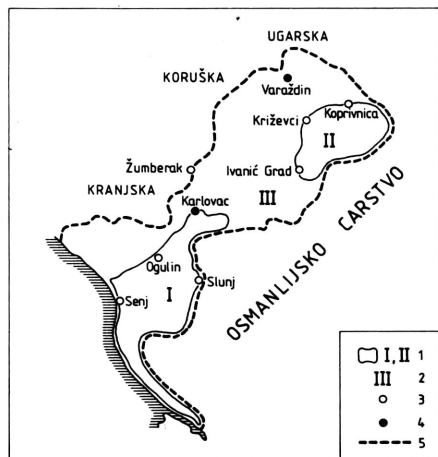
35 Lopašić, R., nav. dj., dokument CXVI.

36 Ivić, A., nav. dj., dokument LXXVII.

37 Ivić, A., nav. dj., dokumenti LXXXIV. CV. CVI. CVII. CVIII. CXX. CXXI.

Uskoci u Žumberku organizacijski su od početka povezani s Vojnom krajinom u Hrvatskoj. Preustrojtstvom Vojne krajine 1578. car Rudolf II povjerio je upravu nad obje krajine u hrvatskim zemljama, dakle nad Hrvatskom i Slavonskom krajinom, nadvojvodi Karlu. Žumberačka kapetanija zajedno s ostalim kapetanijama na području od mora do Kupe sačinjavala je Hrvatsku krajinu (slika 3). Budući da je tada otpočela i gradnja Karlovca, budućeg generalskog sjedišta, za Hrvatsku se krajinu kasnije ustalio naziv karlovački generalat.

Slika 3. »Ostaci ostataka« Hrvatske krajem 16. stoljeća 1. Hrvatska (I) i Slavonska (II) Vojna krajina pod izravnom upravom Austrije; 2. Bosanska (III) krajina pod upravom hrvatskog bana; 3. sjedišta krajiških generalata; 4. kapetanije osnovane do 1600; 5. granice Hrvatske.

Poraz Turaka kod Siska uvođe u drugi rat (1593-1606) nakon kojega nastupa razdoblje dugotrajne ravnoteže na granici. U to vrijeme na cjelokupnom krajiškom prostoru dolazi do procesa koji su se u Žumberku zbivali u razdoblju 1530-1550. Dolazi do intenzivne kolonizacije vlašskog stanovništva koje se naseljava na opustjele posjede hrvatskih feudalaca. Posljedica je iscrpljujuće sporenje oko zemljišnih posjeda u trokutu vladar-Vlasi-hrvatski feudanci.

U samom Žumberku proces masovne kolonizacije Krajine na prijelazu stoljeća nema više odraza. U vrijeme kada je spomenuti val doseljavanja zapljusnuo najveći dio krajiškog prostora, Žumberak je već oaza stabilizirane krajiške naseljenosti.

S početka 17. stoljeća sačuvan je još jedan od zahtjeva žumberačkih uskoka u kojemu traže da ih se više primi na plaću.³⁸ Tada ih je bilo 910 te još 226 po pograničnim utvrđenjima od kojih se spominju Švarča, Kamensko i Janjče. Broj angažiranih svjedoči o znatnoj napućenosti kraja budući da je ukupno stanovništvo moralo biti višestruko brojnije od vojničkoga.

Potpisivanjem Karlovačkog mira 1699. veći dio stare Vojne krajine više nije neposredno granično područje. Težište obrane pomiče se s Kupe na Unu. Na temelju ranijih obećanja, hrvatski staleži očekuju, da se cjelokupno krajiško područje premjesti istočnije prema Turskoj, a njima povrati dotadašnji krajiški teritorij. Umjesto toga, povećalo se krajiško područje. Karlovačkom generalatu pripala je Lika s Krbavom, proširuje se Banska krajina, a u Slavoniji osnivaju se nove kapetanije.

38 Lopašić, R., Spomenici hrvatske krajine II, dokumenti I, II, Zagreb, 1885.

S prestankom izravne turske opasnosti Vojna krajina nije ukinuta već se samo promijenio interes Austrije. Ako je dotad prevladavajući interes nezina postojanja bila zaštita pred Turcima, Vojna krajina otad postaje interesantna kao vrelo prihoda te jeftine snage za ratovanja i na drugim stranama. Iako su krajišnici i dotad osim protiv Turaka bili korišteni i na drugim pohodima,³⁹ novonastale prilike omogućuju da ih se još više iskoristi.

Ako se u 16. i 17. stoljeću još i moglo govoriti o povlaštenom položaju krajišnika u odnosu na obične seljake, feudalne podložnike, prilike se u 18. stoljeću postupno mijenjaju na štetu krajišnika. Opterećujući ih različitim porezima i radotama, vojne vlasti postupno uskraćuju krajišnicima ranija prava i dovode ih u sve lošiji položaj.

Početak 18. stoljeća karlovački generalat zahvaćen je valom iseljavanja. Na to je bez sumnje utjecao i pogoršan položaj krajišnika. Najvećim se dijelom iseljavaju u Srijem i okolicu Pečuha. Tom se prilikom i iz Žumberka iselilo 25 obitelji »zbog gladi i velikih radnja u Slunju i na Žumberku U svemu fali u kapetaniji 85 vojnika«. ⁴⁰

Postupno sužavanje uskočkih i uopće krajiških prava, nastavlja se i kulminira sredinom 18. stoljeća reorganizacijom Krajine.

2.5. reorganizacija vojne krajine

Preustrojstvo karlovačkog generalata provedeno je 1746. Žumberak se našao u sastavu Slunjske ili 4. krajiške pukovnije (regimente). Uz slunjsku pukovnicu Karlovačku su krajinu, odnosno generalat činile i ogulinska, otočka i lička pukovnja. Slunjska se pukovnja sastojala od 12 satnija (kumpanija), a područje Žumberka, naravno eksteritorijalno u odnosu na ostatak pukovnije, činile su 11. ili oštrčka i 12. ili žumberačka (sihelberška) satnija. Sjedište prve bilo je u Kostanjevcu, a druge u Kalju. U sjedištima satnija bio je stan upravnog časnika, ured i vojno skladište. Liječnik je stan imao u Kalju, odnosno na Oštrcu. Manje časničke postaje bile su i u Sošicama i Malincima za 11. satnicu, odnosno u Mrzлом Polju, Sječevcu i Kupčini za 12. satnicu.⁴¹ Zajedničko vježbalište bilo je kraj Budinjaka.

Slika 4. Žumberak u sklopu Vojne krajine u Hrvatskoj nakon reorganizacije provedene sredinom 17. stoljeća.

³⁹ Pregled sudjelovanja karlovačkog generalata u ratnim pohodima 1681-1831. u Fras, F.J., *Vollständige topographie der Karlstädter Militärgrenze*. Zagreb, 1835.

⁴⁰ Lopašić, R. *Spomenici hrvatske krajine III*, dokument CLXXIV. Zagreb, 1889.

⁴¹ Fras, F.I., nav. di.

Preustrojstvo Krajine predstavlja dalje zaokruživanje izdvojenog krajiškog teritorija na Žumberku, odnosno novi korak u procesu oprostorenja toga regionalnog pojma.

Ratna privreda u to je vrijeme već otpala u velikoj mjeri kao prihod pa je poljodjelska proizvodnja trebala biti temeljni izvor prihoda. S druge strane, opterećeno čestim odlascima na ratišta po cijeloj Evropi, radnosposobno muško stanovništvo izravnim je gubicima ili dugom odsutnošću onemogućeno da normalno radi na zemlji. Time je položaj krajišnika postao vrlo težak. Cjelokupni prostor Vojne krajine u Hrvatskoj bio je osuđen na stagnaciju i nazadovanje. Istu sudbinu dijelio je i Žumberak.

U drugoj polovici 18. stoljeća i ono malo razvojnih procesa u Krajini mimoišlo je Žumberak, u prvom redu zbog izdvojenog položaja. Pri spomenu razvojnih procesa misli se na trgovačko-prometni tok koji se formira u dolini Save te dijelom Kupe s Karlovcem kao žarištem te na razvoj planske koncentrirane naseljenosti karakteristične i vezane ipak samo za nizinske prostore. U Žumberku se zadržala i dalje disperzna naseljenost s brojnim patronimičkim zaseocima.

U drugoj polovici 18. stoljeća izdvojeni je krajiški teritorij u Žumberku najposlije dobio u cijelosti onaj obuhvat koji je temelj današnjem regionalnom poimanju Žumberka. Tada su vojnom dijelu priključeni i zadnji ostaci građanskog (feudalnog) dijela Žumberka.⁴² To su oni dijelovi koji nisu ranije potpali pod vojnu upravu jer su bili vlasništvo bilo vlastelinstva žumberačkog grada ili jednoga od četiri plemićka dobra koja su još uvijek opstojala u Žumberku: Kostanjevca, Oštrca, Sošica i Kupčine. Otkup je proveden između 1773. i 1787. Time je cjelokupni teritorij Žumberka potpao Slunjskoj pukovnici odnosno postao definitivno oprostoren u onom obuhvatu pod kojim se i danas regionalno poima (slika 5). Vlasnicima je isplaćena novčana protuvrijednost ili su u zamjenu dobili dobra izvan Žumberka. Uz otkup vezan je i zanimljiv detalj koji se tiče odnosa Žumberka spram Kranjske. Upitani da novčano pomognu oko otkupa, kranjski su staleži odgovorili da »Kranjska ne posjeduje ništa u Žumberku, da nijedno od pet dobara žumberačkih nije zabilježeno u glavnoj pokrajinskoj izvidnici.«⁴³

2.6. razvojačenje i sjedinjenje s građanskom hrvatskom

Razdoblje koje je slijedilo obilježeno je sve težim položajem i sve većim nezadovoljstvom krajišnika, te, na političkom planu, upornom i mukotrpnom borbom za sjedinjenje Vojne krajine s ostatkom Hrvatske.

U burnim događajima 1848. hrvatski je Sabor proglasio Krajiški ustav polazeći od tvrdnje da se nikad nije odrekao suvereniteta nad teritorijem Krajine. Iduće godine proglašena je i Krajiška osnova kojom je zatraženo razvojačenje Krajine i sjedinjenje s maticom zemljom rubnih dijelova Krajine između kojih je bio i Žumberak.

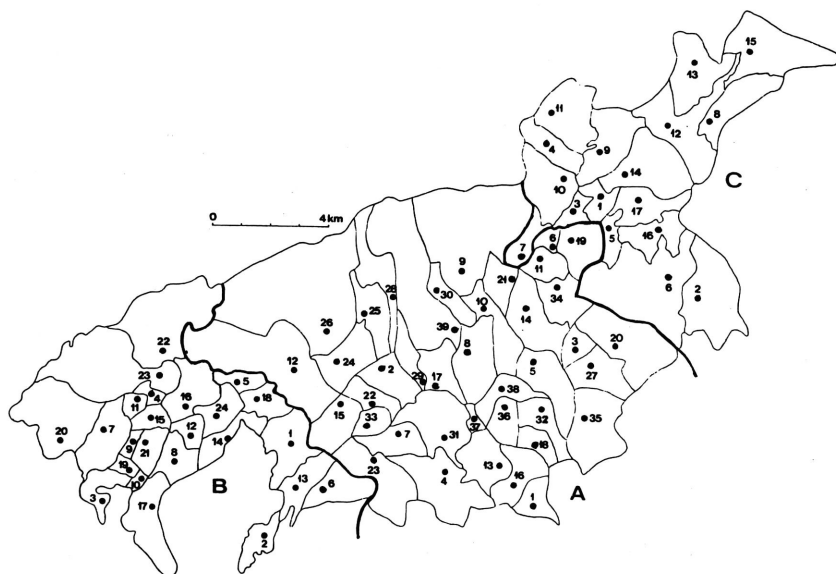
Obrat je nastupio ubrzo jer je kralj oktroyiranim ustavom ignorirao sve hrvatske zahtjeve. Što više, 1850. proglašen je i posljednji u nizu krajiških temeljnih zakona, kojeg je osnovna namjera bila da Krajinu politički odvoji od Hrvatske.

Složene političke prilike u drugoj polovici 19. stoljeća znatno su otežale nastojanja Hrvatske oko razvojačenja i sjedinjanja Krajine s Hrvatskom. Osim Austrije, sada to otežava i Ugarska koja agresivno nastupa želeći izvući iz Krajine što je moguće više u svoju korist. Ipak konačno raspuštanje vojnokrajiškog sustava u Hrvatskoj najposlije započinje 1871. ukidanjem varaždinskog generalata. Nastavlja se 1873. razvojačenjem, a završava 1881. potpunim ukidanjem Vojne krajine, odnosno sjedinjenjem sa civilnom Hrvatskom. U međuvremenu prisiljen na brojne ustupke hrvatski je Sabor te godine ipak preuzeo upravu nad krajiškim teritorijem.

⁴² Lopašić, R., *Žumberak, crte mjestopisne i poviestne*, Zagreb, 1881. str. 53-55.

⁴³ Lopašić, R., *nav. dj.*, str. 53.

Slika 5. Naselja Žumberka prema današnjoj općinskoj pripadnosti

općina Jastrebarsko (A)

1. Begovo Brdo
2. Cemik
3. Cučići
4. Donji Oštrc
5. Dražići Vrh
6. Glušinja
7. Gornji Oštrc
8. Grgetići
9. Grič
10. Hartje
11. Javor
12. Jezernice
13. Jurkovo Selo
14. Kalje
15. Kordići Žumberački
16. Kostanjevac
17. Kupčina Žumberačka
18. Markušići
19. Mrzlo Polje Žumberačko
20. Pečno
21. Petričko Selo
22. Plavci
23. Radinovo Brdo
24. Reštovo Žumberačko
25. Sopote
26. Sošice
27. Staničići Žumberački
28. Stari Grad Žumberački
29. Stupe
30. Tomaševci
31. Tupčina
32. Veliki Vrh
33. Visoče
34. Višići Vrh
35. Vranjak Žumberački
36. Vukovo Brdo
37. Žamarja
38. Željezo Žumberačko
39. Žumberak

općina Ozalj (B)

1. Badovinci
2. Brašjevica
3. Brezovica Žumberačka
4. Bulići
5. Cvetišće
6. Dančulovići
7. Doljani Žumberački
8. Dragoševci
9. Dučići
10. Goleši Žumberački
11. Gudalji
12. Kamenci
13. Kašt
14. Keseri
15. Kuljaji
16. Kunčani
17. Liješće
18. Malinci
19. Pilatovci
20. Popovići Žumberački
21. Radatovići
22. Rajakovići
23. Sekulići
24. Šiljki

općina Samobor (C)

1. Bratelji
2. Brezovac Žumberački
3. Budinjak
4. Cerovica
5. Dane
6. Golubići
7. Gornja Vas
8. Kravljak
9. Novo Selo Žumberačko
10. Osredak Žumberački
11. Osunja
12. Poklek
13. Selce Žumberačko
14. Sječevac
15. Stojdraga
16. Širnaki
17. Tisovac

Na posljednjoj sjednici na kojoj se rješavalo pitanje sjedinjenja jedna od točaka bilo je i »pitanje kotara Žumberak i općine Marindol«. ⁴⁴ Od bana Pejačevića zatraženo je da naknadno dokaže povijesnu pripadnost dvaju teritorija Hrvatskoj. ⁴⁵ Ipak, već i na samoj sjednici banu je povjerena privremena uprava pa oko tog pitanja kasnije više nije bilo novih problema.

Nakon potpunog dokinuća vojnokrajiškog sustava raniji izdvojeni krajiški teritorij u Žumberku našao se u sastavu Zagrebačke županije, odnosno upravnog kotara Jastrebarsko kao upravne jedinice nižeg reda. Teritorijalna cjelovitost dviju nekadašnjih satnija Slunjske pukovnije, odnosno kostanjevačkog kotara uoči sjedinjenja, sačuvana je u novom upravnom ustrojstvu na najnižem stupnju upravno-teritorijalne podjele budući da je Žumberak unutar jastrebarskog kotara bio obuhvaćen dvjema upravnim općinama: Sošice i Kalje.

3. suvremeno regionalno poimanje i značajke kraja

Na temelju izloženog procesa postupnog oprostorenja izdvojene vojnokrajiške oaze moguće je precizno odrediti i kartografski predočiti opseg Žumberka (slika 5). Postupak se temelji na pripadnosti pojedinih naselja Vojnoj krajini do njezina sjedinjenja s građanskom Hrvatskom. Omeđeni prostor potpuno odgovara vojnokrajiškom obuhvatu Žumberka, osim u detalju vezanom uz selo Drage: iako je pripadalo vojnokrajiškom Žumberku pa čak bilo i sjedište grkokatoličke župe, to je naselje 1945, povlačenjem republičke granice, pripalo Sloveniji.

Površina na taj način omeđenog Žumberka iznosi 231,0 km². Prema popisu iz 1981. tu je živjelo 4251 stanovnika u 80 statistički samostalnih naselja. Srednja gustoća naseljenosti 1981. iznosila je 18,4 stanovnika/km². Budući da su sva naselja scoska i da se većina stanovništva bavi poljodjelstvom, Žumberak ima obilježja izrazito ruralnog prostora bez obzira na razmjerno malu udaljenost od Zagreba. Prema današnjoj upravnoj podjeli izdvojeni prostor zahvaća dijelove ozaljske, jastrebarske i samoborske općine što znači da u upravnom smislu teritorijalna cjelovitost nije sačuvana.

Dugotrajna pripadnost Vojnoj krajini nije samo puka povijesna činjenica već i prvorazredni čimbenik relevantnih sadržaja i procesa, jer je ostavila jasne tragove na obilježja naseljenosti kraja, kretanje (iseljavanje i depopulacija!) i sastav (visoka starost, jedina brojnija grkokatolička oaza u Hrvatskoj) stanovništva, oblikovanje agrarnog pejzaža i prometnu (ne)povezanost kraja. Sve nabrojene posljedice vojnokrajiške pripadnosti kraja zajedno čine pojam kulturnog pejzaža po kojemu se Žumberak jasno razlikuje od okolnih krajeva.

Neki elementi kulturnog pejzaža oblikovani za Vojne krajine ostali su nepromijenjeni do danas, a drugi su se pak u novonastalim prilikama bitno promijenili. Ipak, i razumijevanje tih, promijenjenih obilježja nije moguće bez njihova poznavanja za krajiške uprave. Primjerice, da bi se razumijelo današnju rijetku naseljenost i objasnilo emigracijska obilježja kraja potrebno je znati da je za vrijeme Vojne krajine, u bitno drukčijim životnim prilikama, Žumberak bio prenaseljen. Takva naseljenost objektivno je prelazila opskrbnu moć kraja, a ipak je bila moguća upravo zahvaljujući specifičnostima uvjeta života u Vojnoj krajini. Promjenom prilika nakon razvojačenja dolazi do naglog iseljavanja koje traje već gotovo stotinu godina te je dovelo do gotovo potpunog demografskog »sloma« kraja što potvrđuju i egzaktni pokazatelji. ⁴⁶

⁴⁴ Valentić, M., *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Zagreb, 1981. str. 335 i 339.

⁴⁵ Hrvatski Sabor ovlastio je povjesničara Radoslava Lopašića da na temelju izvornih dokumenata sačini odgovarajuću argumentaciju. Rezultat tog istraživanja jesu i Lopašićevi radovi o Žumberku.

⁴⁶ Klemenčić, M., *Starenje stanovništva - pokazatelj prostorne izoliranosti Žumberka*. Radovi Geografskog odjela PMF-a, br. 24, str. 85-99. Zagreb, 1989.

4. zaključak

Žumberak je površinom razmjerno malena, ali je društveno-geografskim obilježjima jasno izdvojena regija Središnje Hrvatske. Naglašena regionalna posebnost posljedica je niza društveno-geografskih i, manje, prirodno-geografskih značajki no za regionalno poimanje presudna je povijesno-geografska osnovica.

Povijesno ishodište ima sam pojam Žumberak, a povijesno je određen, počevši od žumberačkog vlastelinstva, preko žumberačke kapetanije pa do dviju satnija Slunjske pukovnije, i prostorni obuhvat regije.

Jedinstvena obilježja kulturnog pejzaža toga, u današnjim prilikama upravno podijeljenog kraja, bitno su određena njegovom dugogodišnjom pripadnošću Vojnoj krajini. I z tih razloga Žumberak u povijesno-geografskom smislu predstavlja izniman primjer: prvo, uvjetovanosti regionalnog poimanja i, drugo, regionalne slojevitosti i različitosti Središnje Hrvatske.

Mladen Klemenčić

The historical and geographical basis for perceiving Žumberak as a region

Summary

Regions are the basic units of a geographically complex area and are the results of specific combinations of transformed elements of the natural foundation and of social factors. Of fundamental importance in the case of Žumberak is its historical and geographical basis, which singles this region out from surrounding historic entities of Central Croatia. The specific historical and geographical features of Žumberak stem from the long period during which it belonged to the Military March, (Vojna krajina), since this was the region of the initial Military-March colonization. A population accustomed to warfare and transhumant livestock raising was colonized here. Historically they are known as Vlachs, and in Žumberak they are known as *uskoks*. The colonization of Žumberak took place in the sixteenth century when groups of refugees from the Ottoman Empire arrived in three waves: 1530, 1531 and 1538. It was in Žumberak that the Military March began to develop from a system of defense measures into a territorially and administratively clearly defined area. The long period of the Military March left clear traces on population density, population change and structure, the agrarian landscape and economic development and communications. On the basis of the gradual development of the Military-March enclave in Žumberak, a regional entity of the same name was formed. Although modern processes in principle erase the historical and geographical differences among the individual parts of Croatia, many economic and other problems indicate that the influence of the heritage is still difficult to overcome. For that reason it will for a long time yet be possible to understand regional spatial relations only if we take into account specific historical and geographical aspects, for which Žumberak is an excellent example. ●

Историко-географическая основа регионального понимания Жумберка

Резюме

Регионы, как основные единицы географически определяющие комплексное пространство, являются результатом специфических комбинаций трансформированных элементов природной основы и обществeнных факторов. Решающим фактором для Жумберка является историко-географическая основа отличающая этот регион от окружающих пространственных целых Центральной Хорватии. Специфичность историко-географической основы Жумберка отражается в продолжительной принадлежности Военной крайине. Жумберк является пространством первоначальной колонизации т. наз. Военной крайины (Военной границы). Колонизацией охвачено население привычное к завоеванию и к кочевому скотоводству, которьяго исторические источники называют валахами, а в Жумберке — ускоками. Колонизация Жумберка имела место в 16 в. когда в трех приемах: 1530, 1531 и 1538 гг. колонизированы группы перебега из Османской империи. Именно на просторе Жумберка началось переобразование Военной крайины из оборонительной системы в территориально и точно определенный простор. Продолжительный период принадлежности Военной крайине оставило видные следы в характеристиках определяющих численность населения, динамику и структуру населения, аграрную картину, хозяйственное развитие и связи транспортного сообщения. На основе постепенного формирования отдельной чересполосицы в Военной крайине в Жумберке появляется пространственная идентификация принадлежащего регионального понятия. Современными процессами, как правило, стираются историко-географические различия отдельных районов Хорватии, однако многочисленные хозяйственные и остальные проблемы указывают на все еще

присущие унаследованные влияния из прошлого с которыми не всегда легко справиться. Поэтому толкование пространственных отношений в продолжительное время окажется возможным только при уважении исторических и географических особенностей — а для этого случая Жумберк является отличным примером. ●